

СОЦІОЛОГІЯ ФІЛОСОФІЇ У ТВОРЧОСТІ Є. В. де РОБЕРТІ

Станіслав Катаєв

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького***Анотація:**

Розглядається концепція соціології філософії Є. В. де Роберті. Порівнюються методологічні підстави соціології філософії Є. де Роберті й американського соціолога Р. Коллінза. Автор статті твердить, що основні положення концепцій цих двох учених про існування соціальних і соціально-психологічних детермінант інтелектуальної еволюції багато в чому збігаються, хоча конкретний методичний інструментарій і результати дослідження в Р. Коллінза та Є. В. де Роберті абсолютно різні.

Катаєв Станіслав. Соціологія філософії в творчестві Є. В. де Роберті
Рассматривается концепция социологии философии Е. В. де Роберти. Сравниваются методологические основания социологии философии Е. де Роберти и американского социолога Р. Коллинза. Автор статьи утверждает, что основные положения концепций этих двух ученых о существовании социальных и социально-психологических детерминант интеллектуальной эволюции во многом совпадают, хотя конкретный методический инструментарий и результаты исследования у Р. Коллинза и Е. В. де Роберти совершенно различные.

Kataev Stanislav. Sociology of philosophy in the works of Ye. V. De Roberti

The article discusses the concept of the sociology of philosophy in Ye. V. De Roberti's works. The author compares methodological grounds of Ye. V. De Roberti's sociology of philosophy and that of the American sociologist Randall Collins. It is argued that the basic concepts of these two scientists on existence of social and socio-psychological determinants of intellectual evolution are largely the same, although the specific methodological tools and results of research in R. Collins and De Roberti are completely different.

Ключові слова:

Є. В. де Роберті, соціологія, філософія, історія філософії, історія соціології, Р. Коллінз, позитивізм, фактори розвитку філософії.

Е. В. де Роберти, социология, философия, история философии, история социологии, Р. Коллинз, позитивизм, факторы развития философии.

Ye. V. De Roberti, sociology, philosophy, history of philosophy, history of sociology, R. Collins, positivism, factors of philosophy development.

Євген Валентинович де Роберті (1843–1915) – один з небагатьох учених Російської імперії, який вважав себе соціологом. Проте він є також і видатним представником російської філософської думки. Для наукової школи позитивізму, до якої належав науковець, таке поєднання соціології та філософії було природним. Обґрунтування позитивізму як універсальної наукової методології, що претендує на використання в усіх науках, потребує як філософських, так і соціологічних аргументів. Не дивно, що засновник позитивізму О. Конт водночас був і засновником соціології як науки. Квінтесенцією синтезу соціології та філософії можна вважати вчення Є. де Роберті про соціологічну зумовленість розвитку філософії.

Тривалий час ім'я і творчість Є. де Роберті у вітчизняній соціологічній і філософській літературі замовчувались. У довідниках і підручниках ученого коротко згадували у зв'язку з його належністю до позитивізму. За останнє десятиліття ситуація змінилася: з'явилася стаття Ю. Семалі та Б. Рубанова [4], присвячена Є. де Роберті; світ побачило перевидання праць ученого з ґрунтовною передмовою Б. Матюшка [1].

Метою статті є аналіз основних положень історії філософії в соціологічному трактуванні Є. В. де Роберті.

Теорію впливу соціальних і соціально-психологічних факторів на історію філософії Є. В. де Роберті виклав у книзі «Минуле філософії». Досвід соціологічного дослідження

загальних законів розвитку філософської думки» (1886) [2]. Фактично, це є одним із варіантів соціології філософії, який перетворився на модний напрям соціологічних досліджень наприкінці ХХ ст. Уже з перших сторінок своєї чималої за обсягом праці Є. де Роберті доводить, що «філософія, яка вивчається як факт конкретного порядку, належить до соціології. Доки соціологічний бік цього факту являтиме собою невідому величину, доти еволюція філософії залишатиметься завданням, яке не можна виконати» [2, с. 10]. Далі, розвиваючи думку, соціолог висуває таке положення: «Філософія, з історичного погляду, являє собою продукт суспільної культури й увіходить до широкого кола явищ, які вивчає соціологія. Науково пізнати минуле філософії означає пізнати його так, як ми пізнаємо будь-який інший факт суспільного розвитку» [2, с. 25]. Учений вважає, що «причинність усякого світорозуміння охоплює ледь не всю сукупність соціологічних факторів» [2, с. 251].

Є. де Роберті наголошує на методологічних труднощах, які виникають при вивченні цієї проблеми та були визначені ще Г. Спенсером у праці «Вивчення соціології». Труднощі ці подвійні. По-перше, історія філософії не є об'єктом безпосереднього сприйняття, спостереження, експерименту, отже, цю проблему неможливо вивчити емпірично. Для дослідження цієї проблеми необхідно «застосовувати складні прийоми наукового опису». По-друге, важливим є ставлення дослідника до предмета, який він вивчає.

Як вважає Є. де Роберті, варто уникати морального індивідуалізму, який, на його думку, є тяжким гріхом. Необхідна «розумова дисципліна, що давала б змогу думці тимчасово відмовитися від власних результатів».

Історія філософії, яку пишуть самі філософи, як вважає Є. де Роберті, безплідна. Лише соціологічний погляд на історію філософії дасть змогу отримати відчутний результат. Це можна пояснити, власне, тим, що філософи аналізують вчення минулого, виходячи зі своєї філософської позиції, а соціологи спираються на соціологічні закономірності історичного розвитку. У філософів хибний історизм, оскільки вони розмірковують над вченнями філософів минулого з позиції власної філософської теорії. З огляду на це, спроби Бекона, Локка та Юма в галузі історії філософії, на думку Є. де Роберті, були ненауковими. Особливо цей недолік, як пише де Роберті, властивий Гегелю, який «увів в обіг помилкову теорію саморозвитку філософії за певним планом», що виходить з понять чистої логіки й не залежить від історичних умов розвитку філософської думки. Більш високим рівнем науковості вирізняється проект історії філософії, запропонований О. Контом, який підпорядкував розвиток філософії «загальному соціологічному закону». Але позитивізм, на думку Є. де Роберті, все-таки не зумів задовільно розробити історію філософії й не завадив іншим школам наповнювати цей розділ філософії «довільними й суто суб'єктивними міркуваннями». У цьому висловлюванні маємо критику деяких положень класика позитивізму О. Конта, що надихнула де Роберті на створення власного варіанта соціологічної теорії – гіперпозитивізму.

Як вважає де Роберті, минуле філософії, що являє собою «послідовний ряд фактів», може бути адекватно вивчено лише соціологією, а не філософією. Хоча філософські дослідження тісно пов'язані з усією сукупністю минулого філософії, проте історія філософії не може бути філософською дисципліною, так само як історія біології не належить до біологічних дисциплін. Де Роберті доходить досить радикального висновку, що залежність сучасного стану будь-якої науки від її минулого стану є предметом вивчення соціології, оскільки ця залежність має соціологічний характер. Звичайно, фахівцю буде цікаво знати, що думали вчені минулого про предмет вивчення, але це знання є допоміжним і не може розкрити історичні закономірності розвитку цієї науки.

Варто підкреслити надзвичайну обізнаність ученого в галузі історії філософії. Його енциклопедичні знання в цій сфері охоплювали всі історичні епохи й виявляли глибоке розуміння

множини філософських вчень. У книзі, про яку йдеться в нашій статті, на 650-ти сторінках вміщено детальний матеріал з історії філософії. Концептуальні положення, що стосуються соціологічного підходу до розвитку філософії, Є. де Роберті виклав у першому розділі «Соціологічний погляд. Матеріалізм» першої частини книги. Другий розділ присвячено аналізу ідеалізму, а третій – сенсуалізму. Для кожного з цих філософських напрямів учений передбачав соціологічні детермінанти. Мислитель виділяв соціологічні аспекти у вченнях деяких філософів минулого. Наприклад, він аналізував соціологічні погляди Д. Юма, «наукові спроби» в галузі соціології у філософській школі сенсуалізму, соціологічну роль метафізичних систем як критерію їх філософсько-історичного значення.

Перший розділ другої частини книги має назву «Соціологічне пояснення загального ходу розвитку філософії до нашої епохи». У ньому учений запропонував власну концепцію, сутність якої полягає в наявності часткового закону розвитку філософії, а саме – закону трьох типів метафізики. Цей закон дає змогу «на тому ж ґрунті соціологічних фактів і відношень» шукати формулу найзагальнішого закону розвитку всякої філософії. На переконання Є. де Роберті, до трьох типів метафізики належать матеріалізм, ідеалізм і сенсуалізм. Учений підкреслював, що ці частини існують одночасно, а не впливають одна з одної в процесі розвитку філософії. Соціологічний підхід полягає в чіткій класифікації філософських вчень на підставі фактів. На нашу думку, учений тим самим ототожнював позитивізм О. Конта й соціологію як позитивну науку.

На межі ХХ–ХХІ ст. спробу застосувати соціологічний підхід до історії філософії здійснив американський соціолог Рендал Коллінз. Його багатосторінкова монографія «Соціологія філософій» отримала чимало позитивних відгуків. Ця книга стала однією з найвизначніших подій інтелектуального життя на межі століть [3]. Вважається, що Р. Коллінз першим спробував інтерпретувати історію філософії з погляду соціології. Проте, насправді, соціологічний підхід до вивчення історії філософії вперше використав російсько-український соціолог і філософ Є. В. де Роберті. Обидва науковці енциклопедично повно розглянули історію філософії під кутом зору соціології. Але підхід до цієї проблеми в кожного з них був різним. Однак принципова методологічна вимога – дослідити історію філософії не з позиції якої-небудь філософської школи, в рамках не філософії, а соціології, була спільною для обох учених. Обидва констатували, що соціологічний підхід може дати нове знання про історію філософії. Обидва виходили з методологічної

вимоги – спиратися на факти – й намагалися укласти класифікацію філософських вчень не на філософських, а на соціологічних засадах.

Різниця в підходах цих учених полягає в тому, що Є. де Роберті розглядав проблему впливу соціологічних факторів на розвиток філософії з макросоціологічних позицій, а Р. Коллінз – з позицій мікросоціології. Поєднання цих двох підходів дає найповніше уявлення про порушену проблему. Є. де Роберті вважав, що в соціології філософії недостатньо встановити загальний факт наявності філософської концепції й визначити межі її історичної дії. Потрібно ще пояснити цей факт, відшукати його причину, зробити спробу пов'язати його внутрішнім нерозривним зв'язком з іншою, сусідньою групою явищ. Ідеться не лише про наступність і взаємозалежність філософських теорій, а про вплив на філософську теорію найзагальніших причин соціального характеру. Лише так можна досягти важливого результату наукового дослідження: «незмінного закону, за рівності інших умов, відношень між явищами».

Є. де Роберті прагнув відкрити найзагальніші соціологічні закони розвитку філософії. У цьому він, безсумнівно, дотримувався позитивістської методології. У процесі дослідження належало встановити зв'язок між розвитком філософської думки та іншими явищами дійсності. Вчений ставив перед собою завдання з'ясувати, «з яким іншим рядом і якою іншою групою явищ постійно пов'язаний розпад філософських систем минулого на визначені три типи» [2, с. 250], тобто на матеріалізм, ідеалізм і сенсуалізм. До цих «інших явищ» належать, насамперед, соціальні факти. Є. де Роберті твердив, що аналіз розвитку філософських вчень «веде до безсумнівного переконання, що в складному процесі формування того чи іншого світорозуміння була задіяна безліч суспільних явищ як у минулому, так і нині» [2, с. 251]. На думку Є. де Роберті, до числа факторів, що впливають на розвиток філософії, належить також стан інших «позитивних наук у відповідні епохи» [2, с. 252]. У сучасній історії філософії прийнято використовувати термін «позитивний», оцінюючи тип наукового дослідження. Отже, соціологія в розумінні О. Конта, а за ним і Є. де Роберті, є позитивною наукою про суспільство. До позитивних наук, на переконання обох учених, належать також математика, астрономія, фізика, хімія, біологія та психологія. Як бачимо, в цьому переліку немає філософії, яка, на думку названих науковців, не є позитивною наукою, а наближається до метафізики.

Цілком слушно, услід за де Роберті, вважати, що стан і зміст філософських концепцій у різні епохи значною мірою залежить від стану та

змісту позитивних наук у певну епоху. Мислитель пояснює, що метафізика заміняла собою позитивні науки через тимчасовий брак наукових даних. Із розвитком науки метафізика поступилася місцем позитивним наукам. Сама ж метафізика поступово витіснилася науковою філософією. Є. де Роберті вважав, що його вчення належить до наукової філософії та соціології, а не до метафізики. Залежно від рівня розвитку науки та наявності емпіричних даних, метафізика фактично наближалася до матеріалізму, ідеалізму та сенсуалізму. Де Роберті був переконаний, що сенсуалізм мав більший обсяг емпіричних даних, ніж інші філософські напрями, тому він раніше за матеріалізм та індивідуалізм звільнився від метафізики. Учений пов'язував розвиток науки з соціальною сферою, твердячи, що його слід вивчати методами конкретної науки про суспільство. Зокрема, він писав: «Стан знання – це складне явище, яке успішно можна вивчати лише у сфері науки про суспільство, використовуючи її методи; воно є соціологічним фактом, надзвичайно важливим продуктом і не менш важливим рушієм суспільної еволюції» [2, с. 253]. Історія філософії є частиною цього знання.

Поділ філософії за трьома напрями є соціологічним законом, оскільки має соціологічне пояснення. Однобічність світорозуміння безпосередньо залежить від недосконалості знання в кожному епоху. Зазначимо, що на вчення Є. де Роберті мало вплив не лише вчення О. Конта, а й Г. Спенсера. Теорія соціальної еволюції останнього, яку де Роберті використав у своїй книзі, постійне цитування праць мислителя є свідченням такого впливу. Проте це не буквальне запозичення вчення Г. Спенсера, а творче використання його в соціологічному дослідженні історії філософії. Однією з вимог, що висуваються до позитивної науки, є її корисність. Саме цю вимогу й ураховував Є. де Роберті. Він зазначав, що метафізика, яку розглядають як соціологічний фактор, може бути визнана корисною, бажаною, шкідливою та байдужою [2, с. 259]. Щоб надати метафізиці корисності, потрібно діяти не на неї, а на причини, що впливають на її розвиток, тобто насамперед діяти на розвиток конкретного, а не абстрактного знання, боротися з різного роду невіглаством.

Розуміння соціології у Є. де Роберті доволі широке й не завжди виразне. Так, наприклад, він твердив, що «стан філософії є головною соціологічною причиною, яка визначає стан науки у відповідну епоху» [2, с. 262]. Таким чином, гносеологічне протиставляється соціологічному. Учений вважав, що соціологічні фактори у процесі впливу філософії на науку важливіші за гносеологічні, а тому пояснював

«вплив філософії на інші розумові процеси» з позиції соціології. У цьому пункті погляди Є. де Роберті не збігаються з поглядами О. Конта, який вбачав причини еволюції знання в самій науці. Де Роберті деякою мірою усвідомлює недостатність своєї аргументації на користь соціологічного пояснення історії філософії. У цьому питанні він сподівається на «далеке майбутнє соціологічних досліджень, для яких ще не зібрано достатньо матеріалу й не вироблено належних методів» [2, с. 264].

Через 100 років у працях Р. Коллінза можна констатувати появу таких методів соціологічного дослідження історії філософії, які переконливо доводять соціальну зумовленість розвитку філософії. Учений розвиває свою теорію інтелектуальних мереж і культурного капіталу на матеріалі історії філософії. Теза про те, що творчість мислителя є результатом його минулих мережевих взаємодій, виводить філософію на шлях продуктивних емпіричних досліджень, які розкривають мікросоціальну природу розвитку філософського знання. Мікросоціологія є близькою до соціальної психології. Є. де Роберті багато писав не лише про соціологічну зумовленість розвитку філософії, а й про важливість психологічних чинників, зокрема, за його висловом, «колективної психології» [2, с. 270]. З огляду на це, можна говорити лише про здогад ученого стосовно впливу соціологічних і соціально-психологічних факторів, які діють на появу тих чи інших філософських теорій, а не про конкретні результати досліджень цього впливу.

Те, що Р. Коллінз вважає свою роботу соціологією інтелектуального розвитку, деякою мірою збігається з розумінням минулого філософії, висловленого Є. де Роберті. Останній фактично веде мову про розвиток метафізики, філософії, науки, тобто саме про «глобальну теорію інтелектуальної зміни» (такий підзаголовок має книга Р. Коллінза про соціологію філософій). Так само, як і Є. де Роберті, Р. Коллінз заперечує абсолютизацію гносеологічної природи зміни світорозуміння. Наука не розвивається з самої себе, спираючись лише на власні інтелектуальні результати. Є соціальні й соціально-психологічні детермінанти інтелектуальної еволюції. Цю фундаментальну тезу поділяє сучасний науковець і соціолог ХХ ст.

На думку Є. де Роберті, «стан філософії і стан ряду спеціальних наук однаковою мірою є явищами соціологічними, факторами й продуктами суспільного розвитку» [2, с. 266]. Причини залежності розвитку філософії від розвитку спеціальних наук учений називає також соціологічними. Підкреслюючи вплив

«колективної психології» на розвиток філософії, мислитель вбачає в ньому «соціологічне явище» [2, с. 270]. Як переконуємося, де Роберті всі аспекти, пов'язані з розвитком філософії, із впливом на цей розвиток різних факторів, визначає в межах соціології. У цьому й полягає його концепція соціології філософії. Науковець готовий поширити соціологічний підхід на різні предмети дослідження. Так, він розглядає людину як «продукт тривалого розвитку громадськості».

Наукова думка, як вважає учений, ніколи не була вільною від впливу філософії. Проте накопичення наукових знань стало «могутнім соціологічним фактором, дія якого завжди спрямовувалася до однієї мети: закінчення, наближення до завершення великої ери філософських фікцій». Як бачимо, в цьому Є. де Роберті наслідував вчення О. Конта про три фази історичного розвитку: теологічну, метафізичну й позитивістську. Під впливом суспільних потреб і завдяки розвитку конкретних наук метафізична фаза, ядром якої є філософія, змінюється на позитивістську. Услід за О. Контом, Є. де Роберті кваліфікує метафізичну філософію як набір фікцій. На зміну цьому типу філософії має прийти наукова філософія, що спирається на чітке, конкретне, позитивне знання. Цій закономірності властивий соціологічний характер.

Формула О. Конта про три стадії має значення не лише для філософії. Є. де Роберті зазначає: «Не лише літописцеві філософії, а й істориківі всякої іншої групи соціологічних явищ ця формула дає до рук надійний дороговказ, за допомогою якого легко кваліфікуються відповідні явища» [2, с. 276]. З огляду на це, ми можемо констатувати, що соціологія філософії пропонує методологічний інструментарій для побудови соціології будь-якого іншого корпусу наукового знання, наприклад, соціології хімії, соціології фізики тощо. Аналогічного висновку доходить і сучасний американський соціолог Р. Коллінз. Його соціологія філософії розглядається як зразок для соціологічного вивчення інших наук.

Щоправда, конкретний методичний інструментарій у Р. Коллінза та Є. де Роберті цілком різний. Як і всі ранні позитивісти, утверджуючи цінність конкретного, точного знання, позбавленого абстракцій, Є. де Роберті у своїх працях наслідував стиль філософування, властивий метафізиці, яку сам же й відкидав. Власне, так само чинив і О. Конт. Тогочасна соціологія ще не володіла адекватними методами конкретного соціологічного дослідження, щоби втілювати позитивістські максими в життя. Сучасний дослідник уже достатньо вправно може застосовувати конкретні методи дослідження й,

уникаючи зайвих абстракцій, доводити теоретичні положення за допомогою емпіричних даних. На зміну голосливим твердженням метафізиків прийшли соціологічні теорії, верифіковані емпіричними дослідженнями. У часи ж Є. де Роберті можна було лише в загальній формі постулювати положення соціології філософії.

Вчення Є. В. де Роберті, що містить соціологічне обґрунтування розвитку філософії, наприкінці XIX ст. стало важливим науковим досягненням, що збагатило філософію

та соціологію. Макросоціологічний підхід у дослідженні соціальної зумовленості історії філософії, використаний Є. де Роберті, через 100 років був доповнений мікросоціологічним підходом Р. Коллінза. Обидва підходи є правомірними й доповнюють один одного у вивченні фундаментальної проблеми інтелектуального розвитку. Використання наукових досягнень вітчизняного соціолога Є. В. де Роберті збагатить сучасну науку й дасть змогу більш точно визначити роль вітчизняної соціології в історії соціологічної думки.

Список використаних джерел

1. Де Роберті Е. Сочинения: в 4 томах / ред. Мозговая Н. Г., Волков А. Г., авт. вступ. ст. Матюшко Б. К. — Киев : НПУ им. М. П. Драгоманова; Мелитополь : МГПУ им. Б. Хмельницького, 2014. — Т. 1. : Социология. — 280 с. — (Серия «Антология украинской мысли»).
2. Де Роберті Е. В. Прошедшее философии. Опыт социологического исследования общих законов развития философской мысли / Е. В. де Роберті. — М., 1887. — 658 с.
3. Коллинз Р. Социология философий. Глобальная теория интеллектуального изменения / Р. Коллинз; пер. Н. С. Розова. — Новосибирск : Сибирский хронограф, 2002. — 1284 с.
4. Семали Ю. Штрихи к биографии и социологической доктрине Е. В. де Роберті / Юсуф Семали, Борис Львович Рубанов // Социс. — 2006. — № 8. — С. 139—148.

Відомості про автора:

Катаєв Станіслав Львович

kataev@i.ua

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, 72312, Україна

doi: 10.7905/vers.v1i5.1120

Надійшла до редакції: 17.06.2015 р.

Прийнята до друку: 20.08.2015 р.

References

1. De Roberti, Ye. (2014). *Oeuvres : in 4 vol. Ed. by Mozgova N. G., Volkov A. G.. Foreword by Matiushko B. K. Vol. 1 : Sociology.* Kiev : NPU named after Dragomanov; Melitopol : MSPU named after B. Khmelnytsky. [in Russian]
2. De Roberti, Ye. V. (1887). *The past of philosophy. Experience of sociological research of general laws of the philosophical thought development.* Moscow. [in Russian]
3. Collins, R. (2002). *Sociology of philosophies. Global theory of intellectual change. Trans. by N.S. Rozov.* Novosibirsk : Sibirskii khronograf. [in Russian]
4. Semali, Yu., Rubanov, B. L. (2006). *Several touches to the biography and sociological doctrine of Ye. V. de Roberti.* Sotsis, 8, 139—148. [in Russian]

Information about the author:

Kataev Stanislav L'vovich

kataev@i.ua

Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University, 20 Lenin Street, Melitopol, Zaporizhia region, 72312, Ukraine

doi: 10.7905/vers.v1i5.1120

Received at the editorial office: 17.06.2015.

Accepted for publishing: 20.08.2015.